

Úloha č.4.

MĚŘENÍ INDEXU LOMU

Potřeby: refraktometr, lampička, skleněná tyčinka, měřené kapaliny, čistící kapalina, hadřík

Pracovní úkol:

1. Pomocí stolního Abbéova refraktometru určete index lomu daných kapalin.
2. Pomocí Pulfrichova refraktometru stanovte disperzní relaci optických skel na vlnové délce, jejich střední disperzi, relativní střední disperzi a Abbeovo číslo.
3. Spočítejte chybu nepřímého měření indexů lomu pevných látek i kapalin a to obecně i numericky. V úkolu 2. spočítejte chybu nepřímého měření střední disperze, relativní střední disperze a Abbeova čísla.

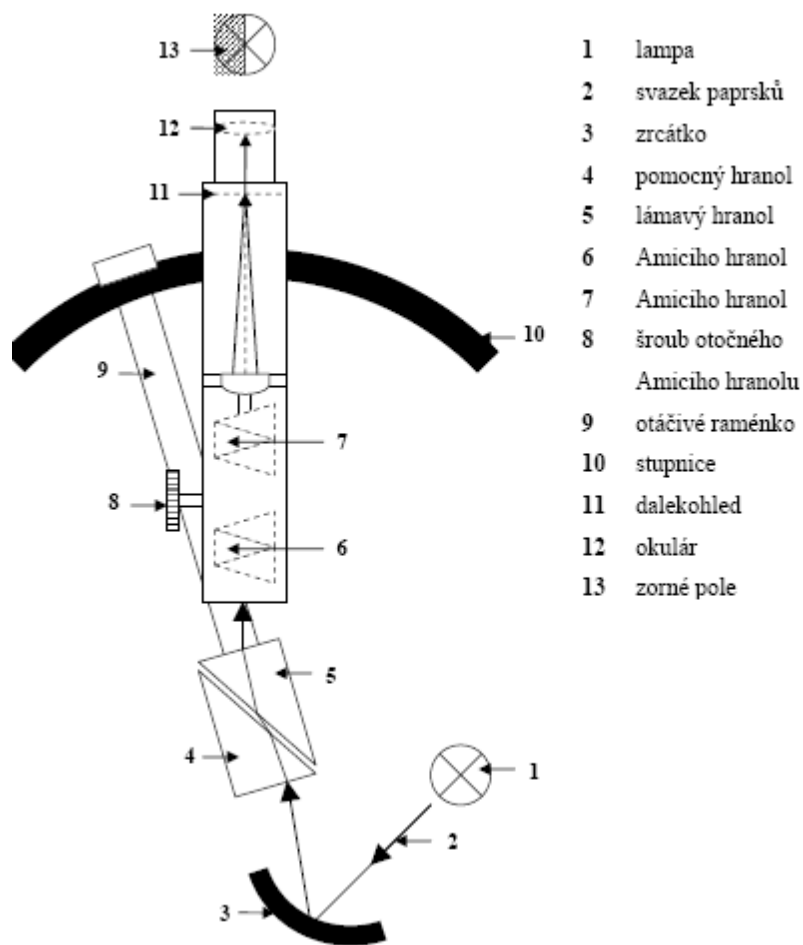
Teorie

Při refraktometrických měřeních se volí uhel dopadu o velikosti 90° , tzv. klouzavý paprsek a sleduje se maximální mezní uhel lomu. Jelikož je poměr vzduch – hranol konstantní, pak má pro nás význam poměr vzduch – vzorek. Všechny paprsky, jejichž uhel je větší než mezní uhel, se do prostředí s indexem lomu n_2 nedostanou, a tak vzniká rozhraní mezi světlem a tmou. Poloha rozhraní mezi světlou a tmavou oblastí tedy závisí na velikosti mezního uhlu a současně i na hodnotě indexu lomu kapalného vzorku. U roztoků, jejichž koncentrace se mění, dochází i ke změně indexu lomu. S rostoucí koncentrací se index lomu zpravidla zvětšuje a mění se tak poloha rozhraní, zvětšuje se tmavá oblast.

Abbeho refraktometr

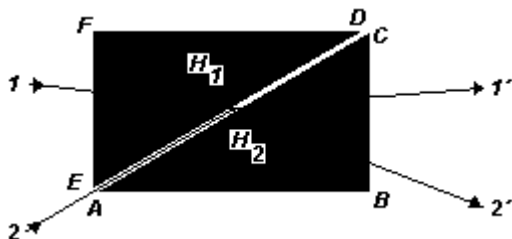
U většiny refraktometrů dopadne svazek paprsků pod uhem 90° na plochu lámavého hranolu (obr.1 a obr.2), na kterou se nanáší malé množství analyzovaného kapalného vzorku. Tuhý vzorek se přitiskne na plochu lámavého hranolu za použití kapaliny s vysokým indexem lomu (např. monobromnaftalen). Na rozhraní vzorku a lámavého hranolu pak dojde k lomu paprsků. Zdrojem světla je polychromatické (bílé) světlo, které vyzařuje svazek paprsků, jež dopadá na vyleštěnou lomnou plochu lámavého hranolu. K měření malého množství kapalin slouží pomocný hranol, jehož matná plocha je přitisknuta k lomné ploše lámavého hranolu.

Lomene a lomem rozložené paprsky polychromatického záření vstupují do dalekohledu, v jehož tubusu je umístěno kompenzační zařízení složené z Amicich hranolů. Jeho hlavním úkolem je zrušení optické disperze měřené soustavy, tj. složení lomem rozloženého polychromatického záření. V zorném poli dalekohledu je nitkovitý kříž, na jehož střed zaměřujeme světelné rozhraní (viz obrázek č. 3). Dalekohled je spojen s pomocnou lupou zaostřenou na stupnici.

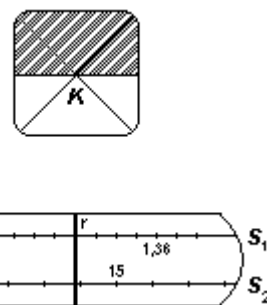
- 1 lampa
- 2 svazek paprsků
- 3 zrcátko
- 4 pomocný hranol
- 5 lámavý hranol
- 6 Amiciho hranol
- 7 Amiciho hranol
- 8 šroub otočného Amiciho hranolu
- 9 otáčivé raménko
- 10 stupnice
- 11 dalekohled
- 12 okulár
- 13 zorné pole

Obr.1. Abbe refraktometr

Obr. 2

Chod světla dvojhnanolovým refraktometrem

Obr.3

Zorné pole okuláru se stupnicí indexu lomu a cukernatosti

Pulfrichův refraktometr

Pulfrichův refraktometr umožňuje měření indexu lomu pevných vzorku metodou mezního úhlu a indexu lomu kapalin vychylovací metodou použitím V-hranolu.

Metoda mezního úhlu

Na rozhraní dvou průhledných prostředí 1 a 2 se světelné paprsky lámou tak, že mezi úhlem dopadu α_1 a úhlem lomu α_2 (měřenými od kolmice k rozhraní) platí zákon lomu:

$$\frac{\sin \alpha_1}{\sin \alpha_2} = \frac{N_2}{N_1} = n_{12} \quad (1)$$

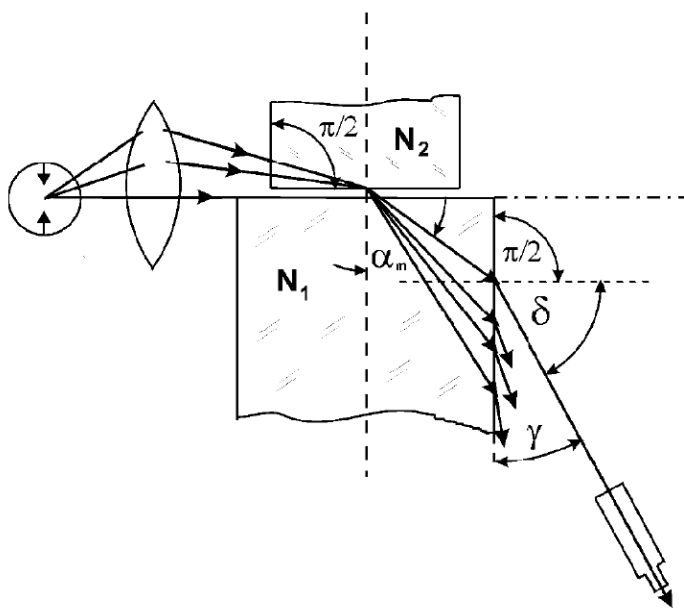
kde N_1, N_2 jsou absolutní indexy lomu prostředí 1, 2 a n_{12} je relativní index lomu. Pro prostředí o větším absolutním indexu lomu nazýváme opticky hustší.

Při lomu z prostředí opticky hustšího (index lomu $N_1 > N_2$) do prostředí opticky řidšího se paprsek odchyluje směrem od kolmice. Maximální hodnota úhlu α_2 je $\pi/2$. Té odpovídá hodnota úhlu $\alpha_1 \equiv \alpha_m$, pro kterou platí vztah

$$\sin \alpha_m = \frac{N_2}{N_1} = n_{12} \quad (2)$$

Úhlu α_m říkáme mezní úhel, protože pro větší úhly než je mezní nemůže nastat lom a veškeré dopadající světlo se odráží.

V Pulfrichově refraktometru je prostředí o známém indexu lomu N_1 tvořeno měřicím hranolem, jehož vrchní stěna a jedna z bočních stěn jsou navzájem kolmé a jsou opticky opracovány (viz obr. 1).

obrázek 4: Pulfrichův refraktometr

Na vrchní stěnu měřicího hranolu pokládáme vzorek materiálu, jehož index lomu N_2 chceme stanovit. Tento vzorek musí být upraven tak, že má též dvě přibližně kolmé ($90^\circ \pm 10'$) optické plochy, z nichž jedna je v optickém kontaktu s měřicím hranolem a druhou vstupuje do vzorku světlo z osvětlovací soustavy (kolimátoru) refraktometru. Světlo, procházející měřicím hranolem pod mezním úhlem α_m , vstupuje do vzduchu z boční stěny pod úhlem δ

ke kolmici. Ze zákona lomu můžeme psát

$$N_1 \sin\left(\frac{\pi}{2} - \alpha_m\right) = \sin \delta \quad (3)$$

pokládáme-li index lomu vzduchu roven jedné.

Protože

$$\sin\left(\frac{\pi}{2} - \alpha_m\right) = \cos \alpha_m \quad (4)$$

můžeme vyjádřit $\sin \delta$ jako funkci indexu lomu N_1, N_2

$$\sin \delta = N_1 \sqrt{1 - \sin^2 \alpha_m} = N_1 \sqrt{1 - \frac{N_2^2}{N_1^2}} = \sqrt{N_1^2 - N_2^2} \quad (5)$$

Protože Pulfrichův refraktometr je konstruován tak, že se neměří úhel δ ale doplňkový úhel $\gamma = \pi/2 - \delta$, má vzorec pro hledaný index lomu tvar

$$N_2 = \sqrt{N_1^2 - \cos^2 \gamma} \quad (6)$$

Chyba indexu lomu N_2 je dána vztahem

$$\Delta N_2 = \sqrt{\left(\frac{\partial N_2}{\partial N_1} \Delta N_1\right)^2 + \left(\frac{\partial N_2}{\partial \gamma} \Delta \gamma\right)^2} = \sqrt{\frac{(\Delta N_1)^2 + (\Delta \gamma \sin 2\gamma)^2}{N_1^2 - \cos^2 \gamma}} \quad (7)$$

Disperze

Index lomu látky závisí na vlnové délce světla. Tato závislost se nazývá disperze a lze aproximovat například Sellmeierovým vztahem

$$N^2 = A + \frac{B}{\lambda^2 - C} - D\lambda^2 \quad (8)$$

kde A, B, C, D jsou konstanty příslušné danému materiálu. Tento vztah je velmi přesný, ale pro praktické účely je často dostatečné použití jednoduššího vztahu

$$N = N_0 + \frac{a}{\lambda + \lambda_0} \quad (9)$$

Pokud potřebujeme znát pouze hrubou disperzní charakteristiku daného materiálu, používáme k jejímu vyjádření některou z veličin:

$$\text{střední disperze} \quad \Delta = n_F - n_C \quad (10)$$

$$\text{relativní disperze} \quad \delta = \frac{n_F - n_C}{n_D - 1} \quad (11)$$

Abbeovo číslo

$$\gamma = \frac{n_D - 1}{n_F - n_C} \quad (12)$$

kde $n_{C,D,F}$ jsou indexy lomu pro příslušné spektrální čáry (jejich vlnové délky, jakožto i značení a vlnové délky dalších čar lze nalézt např. v [1]).

Disperzní relace

Disperzní relací nazýváme závislost $\omega = \omega(k)$, kde ω je úhlová frekvence záření a $k = \frac{2\pi}{\lambda_0} n$ je vlnový vektor.

Pracovní postup:

Refraktometr Abbe₂

1. Osvětlovací hranol H_2 odklopíme vzhůru až na doraz. Povrchy stěn hranolů velmi opatrně očistíme měkkým hadříkem navlhčeným čistým lihem. Na vodorovně umístěnou zrněnou plochu měřicího hranolu H_1 nanese se skleněnou tyčinkou několik kapek zkoumané kapaliny. Osvětlovací hranol přiklopíme k měřicímu hranolu a vyčkáme, až se teploty kapaliny a hranolů vyrovnají.
2. Odkryjeme boční osvětlovací okénko O_1 na levé straně pláště a okénko O_2 osvětlovacího hranolu. Lampu nastavíme tak, aby obě stany okénka byla dobře osvětlena. Otáčíme točítkem T_1 na levé straně pláště, až se v zorném poli okuláru objeví rozhraní mezi světlým a tmavým polem. Otočíme-li potom točítkem T_2 na pravé straně pláště, stane se toto rozhraní ostrým a bezbarvým. Toto rozmezí umístíme přesně na střed nitkového kříže K .
3. Na stupnici S_1 ukazuje svislá ryska r index lomu. Další stupnici S_2 nepoužíváme. Pomocí ní bychom pro cukerné roztoky mohli z polohy rysky přečíst také cukernatost P . Stupnice S_2 nám udává v % (podle hmotnosti) cukernatost roztoku.
4. Měření opakujeme. Vyhodnotíme též přesnost provedených měření.

Pulfrichův refraktometr

5. Na hranol Pulfrichova refraktometru **dáme velmi malou kapku** monobromnaftalenu. Přiložíme vzorek, který kapalinou opticky spojíme s lámavým hranolem.
6. Změříme index lomu pro různé spektrální čáry
7. Stanovíme disperzní relaci optických skel na vlnové délce

Literatura

- I. Pelant, J. Fiala, J. Fänhrich, J. Pospíšil: Fyzikální praktikum III. Optika, Karolinum, Praha 1993
Kazda, V., Soška, F.: *Laboratorní cvičení z fyziky*, skripta VŠST Liberec 1976 str. 238
Brož, J. a kol.: *Základy fyzikálních měření I* SPN Praha 1983, str. 441
Kopal a kol.: *Fyzika II*. Liberec: TUL, 2006.